

HUVUD-ARTIKLAR

- **Fornträdenô** att framställa en tråd och tidiga hjälpmedel
- **Provkörning av Stenkars kvarn**

I DET HÄR NUMRET:

Fornträden—att framställa en tråd och tidiga hjälpmedel 2-3

Provkörning av Stenkars kvarn 4

Jag har läst... 5

Heldagsutflykt till Norrköping 6

Höglandets Fornminnesförening

Denna gång vill vi trycka särskilt på vårt kommande medlemsmöte:

MEDLEMSMÖTE OCH BOKCAFÉ I BÄLARYDS BYGDEGÅRD

Torsdagen den 20 oktober kl 18.30 har Höglandets Fornminnesförening medlemsmöte och bokcafé i Bälaryds bygdegård.

Vår medlem Göran Engström - aktuell bygdeboksförfattare - kommer att prata om en av böckerna i föreningens "bibliotek".

Alla föreningens böcker kom-

mer att ligga framme för att ni ska kunna bläddra i dem. Meningen är att ni ska låna böcker ni är intresserade av utan kostnad.

Som vanligt ordnas kaffe/te och tilltugg till självkostnadspris.

Vi säljer lotter till vårt delikatesslotteri.

Eftersom programmet inte är helt klart så kan ytterligare någon aktivitet tillkomma.

Ta gärna med er bekanta som är intresserade.

Situationen i styrelsen

Som en del av er känner till så har vår ordförande och vår sekreterare råkat ut för sjukdomar nyligen. Detta gör att vi, förhoppningsvis, tillfälligt får klara oss med övriga i styrelsen. Hoppas att ni har förståelse för att aktiviteterna i föreningen blir lite lidande för närvarande.

Redaktionen

En påminnelse till alla flyttfåglar: När ni får ändrad adress, telefon eller e-postadress så vill föreningen få ändringen också. Det är synd om vi skulle hugga i sten med Ristningar.....

Tvådagarsresa till Kinnekullebygden

Vi samåkade i egna bilar. Start på lördagen 13 augusti var vid Hällekis vandrarhem Falkängen, en plats vi troligen alla kan rekommendera. Vandrarhemmet är i gamla arbetarbo-städer som hörde till cementfabriken, nu är övervåningarna vandrarhem och de flesta undervåningar inhyser hantverksbodan. I området finns också små utställningar och museibygnader.

Första anhalten var Flyhov hällristningar. Vi besökte sedan Husaby kyrka, källa och biskopsborgruin. Förmidda-

gen avslutades med Västerplana kyrka. Lunch intogs på Kinnekullegården med en bedårande utsikt över området kring Kinnekulle.

Senare under dagen åkte vi till vikingaskeppet Sigrid Storråda och Källby hallar med sina två runstenar, troligen från tiden före respektive efter kristnandet av området. Dagen avslutades med Lasses grotta.

Sedan åkte vi åter till Hällekis där vi åt middag på en lokal restaurang, Carinas Kök och

Bar.

På söndag åkte vi till Fors-hems kyrka och gästgiveri (Sveriges äldsta). Vi besökte Klockarebolet, som är en ur-åldrig by.

På eftermiddagen åkte vi vidare till Askeberga skepps-sättning och Kung Ranes Hög i Flistad.

Dagen avslutades med middag och hemåkning individuellt.

Lars och Michael

Fornträden

Att framställa en tråd och tidiga hjälpmedel vid textilt arbete

Jag har tidigare skrivit om textila tekniker som inte kräver verktyg förutom de egna händerna. För att komma vidare i textilhistorien om de olika hantverken ska jag först beskriva av vad och hur man framställer en tråd. Äldsta metoden att tillverka en tråd lär ha varit att sno samman fibrer med händernas hjälp eller mot låret.

Textiltillverkningen grundar sig på att fibrer från stjälkar (t.ex. nässla), blad (t.ex. hampa) eller fröhår (t.ex. ängsull) kan snos ihop till garn. Endast ett fåtal fibrer kan spinnas till garn dvs är textila, och ska då vara hållfasta, tånjbara (för att kunna snos), böjliga och mjuka samt långa. Förmåga att ta upp och avge fuktighet är också betydelsefullt för att t.ex. plagg ska vara behagliga att bära.

Naturfibrer från växtriket är bl.a. bomull, lin, hampa.

Djurfibrer är ull och andra djurhår som bl.a. gethår, angora (kanin) och natursilke.

Lin är en av våra äldsta kulturväxter. Den äldsta vävnad man funnit lär vara en linnevävnad mer än 8000 år gammal, dock inte

från våra breddgrader. I egyptiska kungagravar har fina vävnader hittats med upp till 138 inslagstrådar/cm. I Eddan berättas om en utklädd Tor: öVi ska binda Tor i brudlinö. Genom fynd från senare folkvandringstiden 400-800 e.Kr., vet vi att lin använts i Norden, och vi har ett rikt fyndmaterial från vikingatidens början c:a 800 e.Kr., bl.a. från Björkö i Mälaren.

Redan under bronsåldern kan man tänkas ha använt lin som nyttoväxt, dock saknas arkeologisk bevisning för detta.

I Jämtland kan vi beskåda Överhogdalsbonaderna (red: se <http://www.overhogdal.se/svensk1/tapeten.htm>) som är från tiden mellan 1040 och 1170. Bottenvävnaden är av rent lin, och de många figurerna av ull. En bonad av samma material men från 1200-talet fann man i Skogs kyrka i Hälsingland. Den finns nu på Historiska Museet.

Mycket kortfattat om linhanteringen:

Lintågan ser ut som bast och utvinns genom ett flertal beredningsprocesser. Först rycker man upp linet, torkar det och fröepar. Därefter kommer rötningen som kan göras på fuktig mark eller i vatten. Sedan torkning ute i solen, i bastu eller liknande. Vid den följande bråkning knäcks veddelen och vid skäktingen avlägsnas veddelen och man får blånor eller tow.

Den slutprocedur som ger spinnbar linfiber är häcklingen, där de kortaste fibrerna ökammasö bort.

Ull från fåret är det mest användbara av djurhåren. Fåret är ett av människans äldsta husdjur. 6000 år gamla fynd från Schweiz visar att ull länge använts som spånadsämne.

Det äldsta bevarade tyget av vävd ull som påträffats i Sverige är en mantel som hittades 1920 i Hjortmossen på Gerumsberget mellan Falköping och Tidaholm. Den låg pryddligt hopvikt under några stenar och har troligen legat så i 2300 år. Originalet finns på Historiska Museet och en kopia på Falköpings Museum.

Ett grundläggande moment i hanteringen av ull är karding, där ullen bearbetas, ullfibrerna lossnar från varandra och skräp faller bort. Den kardade ullen formas till rullar som sedan är klara för spinning. Tidigt användes troligen fröställningar från en tistelart som karda, sedan utvecklades kardor med metallkrokar. Det senare först under 1500-talet här i Norden.

Bomull är numera världens mest använda textilmaterial gjort av naturfiber. I Indien har man funnit över 5000 år gamla vävnader. Först på 1300-talet nådde bomullen Europa och i England startades då bomullsindustrier. I Sverige var det ännu i slutet av 1800-talet ovanligt med bomullstyger p.g.a. att det

”Det äldsta bevarade tyget av vävd ull som påträffats i Sverige är en mantel som hittades 1920 i Hjortmossen på Gerumsberget mellan Falköping och Tidaholm”

var dyrt och svåråtkomligt.

Det är det mogna fröets långa fina fibrer som används. Bomull är nu billigt att odla och spinningen sker industriellt.

Sländan är det äldsta spånadsredskapet och har varit i bruk i tusentals år. Den består av en pinne, tenen och en fastsatt tyngd, **sländtrissan**. Trissan användes för att ge en stabiliserande tyngd åt sländans rotation. Från materialet snos en tråd som fästes vid sländan, som får snurra och sjunka till marken. Under medeltiden kopplades sländan till ett hjul och på 1500-talet kom trampspinnrocken.

Sländtrissor är vanliga fynd från järnåldersboplatser och kvinnogravar. De kan vara gjorda av sten, ben, täljsten skiffer eller lera. I Danmark har upphittats trissor från 500 f.Kr.

Sedan man uppfunnit garnet blev det möjligt att väva verkliga tyger. Då behövdes ett nytt redskap, **vävstolen**. Den första var en upprättstående ram, där varptrådarna hölls spända med tyngder gjorda av lera eller sten. **Varptyngder** eller vävtyngder är hålförsedda vikter, och är ganska vanliga fynd i Nordeuropa från järnåldern och framåt. Finns att se bl.a. på Lödöse Museum. Fynd har gjorts i rester av grophus. Grophus är en liten byggnad med golvet nedsänkt under marknivå. I Gene Fornby i Örnsköldsvik har man rekonstruerat ett grophus i en bosättning från äldre järnåldern, där man funnit vävtyngder av lera. Antagligen har

man vävt lintyg, som mår bra av fukt, till skillnad från t.ex. yllevävnader. Avtryck av kypertväv i en byggnads ursprungliga lerklining fann man på samma boplats.

Olika beredningstekniker, som är processer som textila material kan genomgå, finns av skiftande slag och är kända sedan urminnes tider.

Tyg kan **blekas** ute i solen. De gamla romarna blekte tyget vitt över svavelångor.

Valkning av ylle gör att det blir tätare och krymper. Kanske trampade man tyget i ett vattenbad.

Vid **ruggning** blir väven luddigare och mera värmande. Gjordes kanske med kardborrar.

Färgningens konst är uråldrig. 4500 år gamla färgade mumielindor har hittats i egyptiska gravar. I Norra Europa har man enligt arkeologiska fynd färgat textilier sedan vår tideräknings början. Av krapprot utvanns rött färgämne, som under medeltiden var det viktigaste färgämnet. I Vikingagravar har man funnit krappfärgat ullgarn, möjligen kan det vara importerat.

Avslutningsvis vill jag nämna lite om **glättstenar**, fast de inte hör till tillverkningsprocesserna. Det är släta, rundade naturstenar som användes för att få linne blankt. Fynd har hittats i Uppland från äldre järnåldern. Från gravarna och Svarta jorden i Birka finns flera fynd av glättstenar.

Även plisserade skinn under spännbucklor har glättats, känt genom fynd från vikingatiden. Man gned materialet mot en **glättbräda**. Bevarade sådana är gjorda av bl.a. horn eller valben.

öFantasi är viktigare än kunskap, för kunskapen är begränsad, medan fantasin omgärdar hela världen stimulerar framsteg och föder utveckling.ö *Albert Einstein*

Anna-Karin Wallin

Gerumsmanteln

Provkörning av Stenkars kvarn

Provkörning

På eftermiddagen söndagen den 18 september var det dags att öppna dammluckan till kvarnrännan och provköra det gamla kvarnhjulet och kvarnstenarna efter ett omfattande renoveringsarbete av bland annat kvarnstocken som genomförts av Flisby Hembygdsförening. Allmänheten var inbjudna och bland besökarna syntes några av Fornminnesföreningens medlemmar som mycket väl mindes när kvarnen fortfarande var igång och då man körde dit med häst och vagn för att mala säd och nöta klöver. Kvarnen var i dåligt skick innan den stängdes för gott av sista mjölnaren Einar Karlsson någon gång under 1950-talet. Mycket glädjande var det att se hur man rustat upp den gamla 1700-tals kvarnen, även om en del återstår att renovera, men enl. hembygdsföreningens ordf. Per-Erik Thunström har man visionen att kunna mala på prov i framtiden.

Medeltida traditioner.

Kvarnplatsen nära Stenkars by har gamla traditioner och här maldes troligen under medeltiden. Enligt en jordbok för området från 1640-talet fanns här en sågekvarn och en mjölkvarn.

Visingsborgs skolegods-fond.

Vid slutet av 1600-talet ägdes kvarnstället av öVisingsborgs skolegods-fondö; en fond som skulle användas till driften av Vi-

singsös två skolor. Kvarnen gick då nästan året om och hade kapacitet att mala en ½ tunna säd om dygnet.

En överfallskvarn.

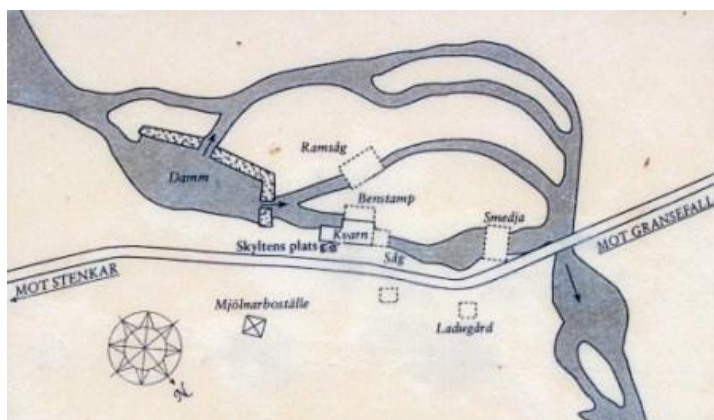
Stenkars kvarn är en s.k. överfallskvarn av 1700-talstyp. Med överfallskvarn menas att vattnet leds över kvarnhjulet och att vattnet sedan faller ner på kvarnhjulets skovlar. Överfallsprincipen är särskilt lämplig om kvarnplatsen har en god fallhöjd, men ett litet vattenflöde.

Olika verksamheter.

Nära kvarnen ligger den gamla mjölnarbostaden. Kring bäckfåran har tidigare legat en rad olika byggnader såsom filteri, vadmals- och benstamp, stickhyvel, såg, ladugård och en smedja med vattendriven hammare.

Källa: Informationstavla vid Stenkars kvarn.

Hans Forssander

Karta över området med Stenkars kvarn

Flisby
Hembygdsförening
har genomfört en
renovering av
Stenkars kvarn och
provkörde denna
18e september

Den restaurerade Stenkars kvarn

Jag har läst...

"Hundraåringen som klev ut genom fönstret och försvann" av Jonas Jonasson

ISBN 978-91-642-0296-3, som har fått lysande recensioner typ "den roligaste bok jag någonsin läst". Visst är den rolig och underhållande och heltokig och jag läste den med nöje men om man, som jag, läst ett antal böcker av Arto Paasilinna förstår man mycket snart att det har författaren också gjort. Det påminner mig osökt om en uppsats jag skrev i realskolan 1952. Den var verkligen rolig men jag fick tillbaka den av min svensklärare med anmärkningen "Mycket bra men jag tror Du har läst för mycket av Bang".

Greta Forsberg

öFörsvunnen världö av Maja Hagerman

Maja Hagerman är en av landets främsta historiker med en imponerande förmåga att skildra vår förhistoria.

I samband med att E4 fick ny sträckning mellan Uppsala och Tierp genomfördes den största utgrävningen hittills som gjorts i Sverige. Maja Hagerman följer arkeologernas letande. Det är det boken handlar om.

Berättelsen börjar för 6 000 år sedan när allt det som idag är Uppland låg under vatten. Landskapet förvandlades inför säljägarnas ögon genom landhöjningen som gick snabbt den första tiden efter inlandsisens bortdragande. Det är en fantastisk berättelse man får ta del av genom de mängder av

fynd som tas upp ur marken. Genom Maja Hagermans berättelse framträdde en ny bild av vår historia fram. Dessa följer utgrävningarna ända från början och ger en spännande inblick i arkeologens mödosamma arbete. Det blir ett titthål in i det förflutna som en filmremsa som kan öframkallasö ruta för ruta, grävningplats efter grävningplats, skriver Hagerman.

Boken har många fina färgbilder tagna av Claes Gabriellsson ö filmfotograf som arbetar tillsammans med Maja Hagerman i flera projekt. Köp och läs ö jag rekommenderar den!

Bertil Johansson

Höglandets

Fornminnesförening

c/o Bertil Johansson

V Strandvägen 11

578 33 ANEBY

Telefon: 0380-207 07

(Ordförande Bertil Johansson)

Redaktion:

Michael Wallin

Lars Ljungberg

E-post:

nyhet@fornminne-hogland.se

Vi finns på webben, besök oss på:

<http://www.fornminne-hogland.se>

Webbansvarig: Lars Ljungberg

Heldagsutflykt till

Norrköping med

omnejd den 18 juni

Lördagen den 18 juni var vi 21 personer som startade tidigt på morgonen med Hullaryds Taxis mindre buss ó helt fullsatt ó med Himmelstalunds fältets hållristningar som huvudmål.

Första stopp var vid Skärkind mitt mellan Linköping och Norrköping, där vi först besökte den gamla kyrkan ó eller det som var kvar av den ursprungliga kyrkan, nämligen koret som gjordes om till gravkapell när den nya kyrkan stod färdig 1836. Den gamla kyrkan är en av Östergötlands äldsta och är från tidigt 1100-tal. Takmålningarna i koret är från tidigt 1500-tal. På kyrkogården står två runstenar; den äldsta från 400-talet är Östergötlands äldsta och den yngre är från 1000-talet och har tillkommit under kristen tid. Den nya kyrkan har ett krucifix från 1200-talet och en altartavla som gjorts av den kände kyrkokonstnären Pehr Hörberg.

Vid den nya kyrkan finns ett vagnmuseum som var nybyggt, men som innehöll en gammal likvagn som senast användes för att föra Astrid

Lindgren till den sista vilan.

Efter Skärkind kom vi så till huvudmålet för vår utflykt ó hållristningarna vid Himmelstalund i Norrköpings utkant. Himmelstalundsområdet är Sveriges största hållristningsområde och nya ristningar hittades nyligen. Området ligger utmed Motalaströms sluttningar och var naturligtvis en idealisk boplatz skyddat långt in i en vik av dåtidens hav.

Vi guidades av en mycket engagerad och kunnig guide, Varg Stening, som också är ordförande i den förening (Föreningen Forntid i Norrköping) som driver museet och guidar på Himmelstalund. Att beskriva hållristningarna ger jag mig inte in på ó de måste upplevas på plats. Jag har nu varit på platsen två gånger på drygt ett år, men jag behöver nog besöka platsen minst en gång till för att försöka förstå omfattningen av hållristningarna.

Efter att ha styrkt oss med medhavd lunch fortsatte vi vår färd till Ekenäs slott ó ett av våra bäst bevarade renässansslott. Från början var Ekenäs en försvarsborg byggd av släkten Natt och Dag, sedermera Stureätten. 1612 dog Svante Sture och godset övergick till släkten Banér.

Peder Banér lät bygga slottet i sin nuvarande form 1630 ó 1644. Efter släkten Banér har ätten haft Ekenäs till 1934. Under andra världskrigets slutskede användes det till att utbilda norska polisstyrkor. Nu är det byggnadsminnesmärkt och museum. Om slottet och dess ägare och tjänstefolk finns flera sägner och spökhistorier.

Vårt sista besöksmål var Askeby klosterruin och kyrka. Askeby var ett av landets äldsta kloster och var dot-

terkloster till Vreta Kloster. Det uppfördes i slutet av 1100-talet och upphörde 1537 efter flera bränder, för att slutligen ödeläggas av den danske härföraren Daniel Rantzau. Vi guidades av Sven Hellström som är historiker och eldsjäl i Askeby Klosterförening. Föreningen hade gjort ett professionellt bildspel om klostret och vi fick också en guidning kring de textila fynden.

Efter besöket styrde vi kosan mot Höglandet och det blev rätt sent innan vi hade avslutat en späckad dag i östra Östergötland.

Michael Wallin

Skärkinds begravningskapell; del av Skärkinds gamla kyrka